

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD
UNİVERSİTETİ

kafedra “Qida məhsullarının
texnologiyası”

Fənn “Sahə müəssislərində
istehsalın təşkili”

Hazırladı : i.f.d. b/m. Nəsrullayeva G.M.

MÖVZU XI.

MÜƏSSISƏDAXILI NƏQLİYYAT

TƏSƏRRÜFATININ TƏŞKILI

PLAN

1. Müəssisədaxili nəqliyyatı təsərrüfatının təyinatı, tərkibi, vəzifələri
2. Yüklərin daşınmasının təşkili və planlaşdırılması
3. Müəssədaxili nəqliyyat təsərrüfatı fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin texniki-iqtisadi göstəriciləri

Sənaye müəssisələrində yüklərim bir yerdən (məntəqədən) digərinə daşınmasında müəssisədaxili nəqliyyat təsərrüfatının təşkili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisədaxili nəqliyyat təsərrüfatının **əsas vəzifələri** istehsal prosesini müntəzəm surətdə bütün zəruri maddi-enerji və əmək ehtiyatları ilə təmin etməkdən, nəqliyyat vasitələrinə texniki xidmət göstərməkdən, nəqliyyat təsərrüfatının saxlanmasına çəkilən xərcləri minbimuma endirməkdən, yüksək səviyyədə xidmət göstərilməsini təmin etməkdən, nəqliyyat vasitələrindən tam istifadəni təmin etmək üçün onları vaxtlı-vaxtında təmir edərək işə hazır vəziyyətdə saxlamaqdan və s. ibarətdir.

Sənaye müəssislərində müxtəlif xarakterli və təyinatlı işlər yerinə yetirildiyindən müəssiədaxili nəqliyyat təsərrüfatının tərkibi, quruluşu və funksiyaları da çox müxtəlif olur. Çünki müəssiədaxili nəqliyyat təsərrüfatının tərkibi və quruluşu istehsalın təşkili formasından və tipindən, daşınacaq məhsulların, xammal və materialların həcmindən və xarakterindən, nəqliyyat vasitələrinin növlərindən və sayından və s. bu kimi amillərdən asılı olaraq formalaşdırılır.

Müəssisədaxili nəqliyyat təsərrüfanın təşkilində nəqliyyat xidməti əsas yer tutur. Adətən, nəqliyyat xidmətinin təşkili aşağıdakı üç formada həyata keçirilir:

a) Müəssisə miqyasında nəqliyyat xidmətinin mərkəzləşdirilmiş forması-ən çox yayılmış formadır. Bu zaman nəqliyyat xidmətinin əksər hissəsi müəssisədaxili nəqliyyat təsərrüfatının köməyi ilə yerinə yetirilir;

b) Müəssisə miqyasında mərkəzləşdirilməmiş, lakin sex daxilində mərkəzləşdirilmiş forması- əsasən, sexlərarası yüklərin daşınmasında tətbiq edulir. Bu forma əvvəlki formaya nisbətən az səmərəlidir, çünki bu zaman bütövlükdə müəssisənin sexləri arasında istehsal əlaqəsi zəifləyir;

c) Sexdaxili nəqliyyat xidməti- yüklərin sexdaxilində paylanmasını həyata keçirir. Bu əməliyyatlar sexin öz işçiləri tərəfindən aparılır və belə bir hal mövcud nəqliyyat vasitələrindən tam istifadə etməyə imkan vermir. Odur ki, bu forma məhdudlaşdırılmış şəkildə tətbiq edilir.

Sənaye müəssislərində müxtəlif növ nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilir. Adətən, nəqliyyat vasitələrinin növləri onların təyinatından, iş rejimlərindən, fəaliyyət göstərmə müddətlərindən, hərəkətetmə istiqamətlərindən, mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması səviyyəsindən asılı olaraq seçilir. Bundan başqa, sənaye müəssislərində konkret nəqliyyat növünü seçərkən buraxılan məhsulun xarakteri, onun daşınma xüsusiyyətləri, daşınacaq yüklərin ölçüsü və fiziki-kimyəvi xassələri və s. nəzərə alınır. Adətən, müəssisələrdə yüklərin daşınmasında müxtəlif növ nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilir.

Sənaye müəssislərində, əsasən aşağıdakı nəqliyyat vasitələrindən istifadə edirlər:

a)avtomobil nəqliyyatı- ən geniş yayılmış nəqliyyat vasitələrindən biridir. Bu nəqliyyat vasitələrinə misal olaraq avtomobilləri, avto-elktrokarları və s. göstərmək olar. Avtomobil nəqliyyat vasitələrinin üstünlükləri nəqliyyat xərclərinin az olması, asan idarə edilməsi, sürətli və mühərrik olması, başqa nəqliyyat vasitələrinin yardımı olmadan quruda yüklərin lazımi məntəqəyə tez çatdırılması, yükü tarasız və ucuz bağlamalarla daşınmasından ibarətdir.

b)dəmiryol nəqliyyatı- əsasən iri müəssisələrdə, daha geniş istifadə olunur.

c)dəniz nəqliyyatı- vasitəsi ilə yüklərin daşınması digər nəqliyyat növlərinə nisbətən ucuz başa gəlir. Lakin bu nəqliyyat vasitəsinin sürəti aşağı olduğundan bütün yükləri onunla daşımaq olmur. Dəniz nəqliyyatı vasitələrindən, məs., tankerlərdən, teploxodlardan, gəmilərdən və s. məhsulların daşınmasında istifadə edilir;

d)boru kəməri nəqliyyatı- maye və qazdaoxşar məhsulları uzaq məsafələrə ötürən mexanizim və qurğulardan ibarətdir. Boru kəməri vasitəsi ilə su, qaz, neft və s. məhsullar nəql edilir. Növünə və ərazicə yerləşməsinə görə magistral və sənaye boru kəməri (müəssisədaxili) nəqliyyatına ayrılır. Magistral boru kəməri ilə qaz və neft nəql edilir;

e)aviasiya nəqliyyatı – hava yolu ilə yüklərin daşınmasını təmin edir. Əsas üstünlüyü yüksək sürətli uçuş hesabına vaxta qənaət etməsidir.

ə)mexaniki nəqliyyat – vasitələrindən, əsasən, müəssisədaxili yükdaşımalarda istifadə edilir. Mexaniki nəqliyyat vasitələrindən misal olaraq sexlərin tavanından asılmış körpü kranlarını, axın xətlərini misal götürmək olar.

Sənaye müəssislərində istifadə edilən nəqliyyat vasitələri təyinatına görə , əsasən aşağıdakı iki qrupa bölünürlər:

- a) **müəssisəxarici nəqliyyat vasitələri**- müəssisə ilə dəniz limanları, dəmiryol stansiyaları, hava limanı, təchizat bazaları və s. arasında yükdaşıma əlaqələrini təmin edir;
- b) **müəssisdaxili nəqliyyat vasitələri**- əsasən müəssisə daxilində yüklərin daşınmasını təmin edir. Müəssisə daxili nəqliyyat vasitələrinə misal olaraq, avtokarları, elektrokarları, əl arabalarını və s. göstəmək olar.

Nəqliyyat vasitələri iş rejiminə görə iki qrupa bölünürlər: **fasiləli və fasiləsiz** fəaliyyət göstərən nəqliyyat vasitələri.

Fasiləli nəqliyyat – vasitələrinə avtomobillər, paravozlar, teplovozzlar.

Lokomotivlər;

fasiləsiz fəaliyyət – göstərən nəqliyyat vasitələrinə isə -boru kəmərləri, konveyerlər, axın xətləri və s. daxildir.

Sənaye müəssisələrində **fəaliyyət göstərmə müddətinə görə bütün** nəqliyyat vasitələri **daimi və mövsümi fəaliyyət** göstərən nəqliyyat vasitələrinə ;
hərəkət etmə istiqamətlərinə görə -yükləri **üfiqi, şaquli və maili istiqamətlərə** daşıyan nəqliyyat vasitələri; **mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması** dərəcəsinə görə isə **mexanikləşdirilmiş və avtomatlaşdırılmış** nəqliyyat vasitələrinə bölünürlər.

Müəssisədaxilində yüklərin daşınmasını təşkil edərkən iki göstəricini: yük dövriyyəsinə və yükdaşımanı nəzərə almaq lazımdır. Müəyyən dövr ərzində müəssisə üzrə bütün növlərdən olan yükdaşımalarının ümumi həcminə **yük dövriyyəsi** deyilir. Bu göstərici ton-kilometrlə ölçülür və onu müəyyən etmək üçün daşınmış yüklərin tonla kütləsi daşınma məsafəsinə vurulur və alınan hasillər toplanır.

Bu göstəricinin köməyi ilə müəssisəyə lazım olan nəqliyyat vasitələrinin tipləri və növləri seçilir, bu və ya digər nəqliyyat vasitələrinə olan tələbat hesablanır, nəqliyyat təsərrüfatı işçilərinin sayı, tərkibi və əmək məhsuldarlığı təyin edilir, yük daşınmanın maya dəyəri, nəqliyyat işçilərinin əmək haqqı fondunun həcmi, onların əməyinin ödənilməsinin forma və sistemləri müəyyənləşdirilir.

Müəssisənin ümumi **yük dövriyyəsinin həcmi müəssisdaxili və müəssisəxarici yük dövriyyəsinin məcmusundan** ibarətdir.

Müəssisəxarici yük dövriyyəsinin həcmi müəssisəyə gətiriləcək və müəssisədən istehlakçı məntəqələrə göndəriləcək məhsulun sayından, həcmindən asılı olaraq müəyyən edilir; müəssisədaxili yük dövriyyəsinin həcmi isə müəssisənin və onun bölmələri arasında daşınan yüklərin miqdarından asılı olaraq təyin edilir

Yükdaşıma, dedikdə müəyyən dövr ərzində istehsal prosesinin ardıcıl gedişatına əsaslanan sex və istehsal sahələri arasında nəql edilən yüklərin miqdarı nəzərdə tutulur. Yükdaşımanın həcminə görə onların hərəkət istiqamətləri müəyyiylənləşdirilir ki, buna da **yük axını** deyilir.

Müəssisədaxilində yük axının istiqamətləri elə müəyyən edilməlidir ki, yüklərin nəql edilməsində təkrar hərəkətlər olmasın, yüklərin bir məntəqədən digərinə daşınması ən qısa yolla yerinə yetirilsin. Bu şərtlərə əməl olunması nəqliyyat əməliyyatlarının vaxtında və ən az xərclə həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır, yükləmə-böşəltmə işlərində bə verə biləcək hər cür boşdayanmaların qarşısını alır və beləliklə də nəqliyyat vasitələrindən səmərəli istifadə olunmasını təmin edilir.

Nəqliyyat vasitələri seçilərkən aşağıdakı tələblərə əməl olunmalıdır:

a) istifadə olunan nəqliyyat vasitələrinin texniki parametrlərdən, yəni onların gücündən, sürətindən, yük qaldırma qabiliyyətindən, yolda olmasından və s. maksimum istifadə olunmalıdır;

b) seçilmiş nəqliyyat növünün xüsusiyyəti və texniki parametrləri həmin nəqliyyat növünün xidmət etdiyi istehsal prosesinin texniki və təşkilati xüsusiyyətlərini müvafiq gəlməlidir;

c)müəyyən edilmiş nəqliyyat vasitələri müasir dövrün tələblərinə cavab verməlidir, yəni seçilmiş nəqliyyat növü nəqliyyat təsərrüfatında çalışan işçilərin əmək məhsuldarlığının yüksəldülməsini təmin etməli, nəqliyyat əməliyyatlarına çəkilən xərcləri azaltmağa imkan verməli və idarə olunması sadə və rahat olmalıdır;

d)seçilmiş nəqliyyat vasitəsi yaxşı manevrililik xüsusiyyətinə malik olmalıdır.

Nəqliyyat vasitələrindən istifadə dərəcəsi aşağıdakı əmsallarla xarakterizə olunur:

birinci, nəqliyyat vasitəsinin yük götürmə qabiliyyətindən istifadə əmsalı;

ikinci, nəqliyyat vasitəsinin ümumi yürüşdən istifadə əmsalı;

üçüncü, nəqliyyat vasitəsinin iş vaxtından istifadə əmsalı;

dördüncü, müəssisənin nəqliyyat parkından istifadə əmsalı